

Igor Činovec
Tituláře jako druh genealogického materiálu
Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava
č. 21 / 1985, s. 3–5

V době Jiříka z Poděbrad se u nás poprvé setkáváme s novým druhem materiálu, který dnes řadíme mezi genealogické prameny. Jsou to tituláře a první z nich je spojen s druhým rukopisem formuláře Summa cancellariae regis Bohemiae (Cancellaria regis Wenceslai). Další ze známých titulářů vznikl na přelomu 15. a 16. století. Je připojen k formuláři Cancellaria regis Wladislai, který byl dokončen v roce 1504.

V 16. století u nás bylo vytištěno pět titulářů.¹⁾ První z titulářů napsal Brikcí z Licska a v roce 1534 jej dal vytisknout u Pavla Severýna z Kapí Hory.²⁾ Tento titulář je věnován Jiříkovi Žabkovi z Limberka a na Kunicích, místokancléři království Českého, na jehož přímou žádost Brikcí titulář sestavil podle příznavačích listů k berni, jak se o tom sám v předmluvě zmiňuje. K tomu ve věnování dodává, že aby „...i jiným jse hoditi mohla... titulov duchovních i světských z markrabství Moravského a z knížectví Siezského...“ sebral.³⁾ V úvodu Brikcí vysvětluje, proč je lidstvo rozděleno na stavy, a také uvádí, že u nás jsou tři stavy proto, že „...nad počet tří dokonalejšího a dostatečnějšího žádného počtu není“.⁴⁾ Dále nám autor objasňuje, co ho k sepsání tituláře vedlo — „poněvadž pro obapolní zprávy a lidské potřeby jména jedné každé osoby z týchž stavův, kdo se odkud píše, věděti každému náleží, a aby žádný žádnému neublížil sou tuto nadepsaných stavův titulové pořádně zřízení a imprimování...“.⁵⁾ Ale protože již předem tuší, že jeho titulář nebude úplný, píše, že „...proto su obšírnější místa a spacia prázná zanechána, aby sobě každý, což nedostatečného býti zná, napraviti mohl“.⁶⁾

V pořadí druhý titulář sepsal v roce 1556 Mikuláš Šúd ze Semanína⁷⁾ a vytiskl jej Jiří Melantrich Rožďalovský z Aventýna. Tento titulář je věnován panu Vilémovi z Rožmberka a již ve věnování Šúd píše, že „...též titulář pracně jsem sebral a vydal s pomocí mnohých dobrých lidí a přátel.“⁸⁾ Podobně jako Brikcí tuší ovšem i Šúd neúplnost svého tituláře a nabízí tedy čtenáři spoluautorství — „Že se pak všecky osoby vyhledati nemohly, odkad se kdo píše, jest po každé liteře zanecháno spacium, aby sobě jeden každý mohl sám připsati osobu, která by tuto postavena nebyla.“

I když Mikuláš Šúd stejně jako Brikcí používá pro snazší vyhledávání osob ve svém tituláři dvě abecedy, jedné pro jména křestní a druhé pro příjmení nebo predikát, neřadí jména podle abecedy, ale stejně jako u Brikcího je to jen volné seskupení osob, jejichž křestní jména začínají stejným písmenem.

Třetí již titulář v pořadí vyšel v roce 1567 a jeho autorem byl Jan Jičínský.⁹⁾ Ten si titulář nejen sám sepsal, ale i vytiskl ve své tiskárně na Starém Městě pražském v Týnské ulici U červeného kola. Zmiňuje se o tom cstatně i v nadpisu — „Formy a notule listův všelijakých, jichž jeden každý v potřebách svých rozličných platně potřebovati můž. Přítom také jest i titulář stavův duchovního a světského vnově sebraný a vytištěný v Starém Městě Pražském ode mne Jana Jičínského vedle privilegium od jeho milosti císařské mně na to daného, aby žádný v tomto království ani

v jiných zemích k němu příslušejících pod pokutou v témž privilegium vyměřenou po mně ho netlačil. M.D.LXVII.“¹⁰⁾

Na rubu titulního listu je erb Mikuláše Valtera z Valtršperku, sekretáře království Českého, jemuž je tento svazek věnován. V předmluvě Jičínský píše, že „...sebrav vlastní jména osob ze všech tří stavů království tohoto Českého, totižto z stavu panského, rytířského, ano i z městského, kteříž však po předcích svých anebo také z zvláštní milosti císařův a králův českých svých erbův řádně požívají, připojil jsem je k napřed dotčeným notulem, aby jeden každý znaje vlastní titul a odkud by se kdo psal neb kde seděním na ten čas byl, věděl se v tom jak náležitě chovati. Také věc poslední není toto znáti a věděti, kdy a kterého věku lidé na tomto světě živi byli.“¹¹⁾ Sám své dílo nazývá onomasticonem. A na konci v článku Impresor se čtenáři omlouvá za případné chyby a nedostatků.

O jeho vydání tituláře se literatura zmiňuje jako o opraveném a rozmnoženém vydání tituláře Šúdova.¹²⁾

Další titulář sestavil a vytiskl v tiskárně dědiců Jana Jičínského v roce 1572 Jiřík Černý, zvaný Nigrýn. V předmluvě Černý píše, že titulář sepsal „ne za tou příčinou... pro pochlebenství a pro zisk impresora, ale podle toho..., aby památka jména a poctivosti jich milosti panstva a rytířstva... mnohým v známost a vědomost přišla. Tak také i pro potomky a budoucí paměť zachována byla.“¹³⁾ Dále Černý přiznává, že tento titulář „...jenž jest mi po předku mém k imprimování se dostal, dal jsem imprimovat: z té příčiny, že prve vydání exemplářové skrze mnohých ruca rozkoupení jsou, tak že mnozí k svým potřebám jich míti nemohou a také v nich veliká proměnost se nachází neb někteří z stavů od nás z tohoto světa k věčnému blahoslavenství se obrátili a jiní v úřadech svých a v povoláních se skrze jeho milost císařskou změnili...“.¹⁴⁾

Tento titulář Nigrýn věnuje Vratislavovi z Pernštejna, nejvyššímu kancléři království Českého, protože tituly „...skrze vaši milost, jakožto nejvyššího kancléře, předně na světle vycházejí a také všecky notule skrze korektury vaší milosti se vopravují.“¹⁵⁾

Knihopis uvádí pod číslem 16027 ještě jeden titulář, ale domnívám se, že u tohoto tisku z roku 1572 jde o tentýž titulář, protože je se svrchu zmíněným titulářem typologicky shodný kromě titulního listu a stránky A_{8b}.¹⁶⁾

Poslední titulář 16. století sestavil Šebestián Fauknar z Fonkenštejna a v roce 1589 jej vytiskl Jan Šumann ve své tiskárně v Železné ulici na Starém Městě. Tento titulář je věnován hned čtyřem lidem — Jiřímu staršímu z Lobkovic na Libochovicích, nejvyššímu hofmistru království Českého, Michalovi Španovskému z Lišova na Pacově a Vožicích, nejvyššímu písaři království Českého, podkomořímu Burianovi Trčkovi z Lípy a na Světlé nad Sázavou a místopísaři Kryštofu Želinskému ze Sebužína, kteří mají také na stranách B_{3a} až B_{4b} vyryty erby a kterým Fauknar děkuje za

pomoc. Svůj titulář vydává ze stejných počinutků jako Černý. Důraz klade na to, že poslední titulář vyšel již před 18 lety, což znamená časovou mezeru více jak třikrát delší než u předchozích dvou titulářů.

V názvu se Fauknar též zmiňuje o císařském privilegii a na konci, v stati nazvané K čtenáři, se opět omlouvá za nedostatky tituláře.

Závěrem bych se chtěl zmínit ještě o několika zvláštnostech, které by nám pomohly objasnit vznik titulářů jako určitého druhu pramene.

Povšimneme-li si nejprve názvů jednotlivých titulářů, zjistíme, že všechny vyjma tituláře Brikcího byly psány pod ochranou panovníkova privilegia. To, že Brikcí privilegium nepotřeboval, si můžeme vyložit hned dvěma způsoby. Jednak psal svůj titulář na přímou žádost místokancléře království Českého Jiříka Žabky z Limberka a na Kunicích, za druhé to byl titulář první, který byl vlastně ještě prubířským kamenem. Teprve po jeho vydání se zjistilo, že psaní titulářů je velice výnosné, a tudíž musela být na tuto činnost vydávána privilegia. To potvrzuje například i fakt, že Jiří Černý vydává titulář pouhých pět let po tituláři předchozím, vlastně zdůrazňuje, že privilegium na vydávání titulářů „vyženil“, a ihned poté se osamostatňuje.

Naproti tomu ale tituláře pravděpodobně nepatřily k nejvýznamnějším pracem, protože literatura pojednávající o autorech nebo tiskařích titulářů se o nich málokdy zmiňuje. Konkrétně je to jen v případě Brikcího, jehož titulář byl vlastně první tiskem vydaný, v případě Fauknara, kde titulář splňuje stejnou úlohu jako jeho ostatní práce, a v případě Šumanna, protože jeho ostatní práce nejsou nijak významné.

Jednoznačně ale můžeme říci, že tituláře byly pře vážně kancelářskými pomůckami, protože tři z nich byly svázány s formuláři¹⁷⁾, Fauknarův, i když se jmenuje Tytulář, obsahuje formulář také. U Brikcího díla se sice jedná o samotný titulář, ale ze tří exemplářů, se kterými jsem pracoval,¹⁸⁾ je jeden samostatný titulář, jednou je svázán s tiskem Zemského zřízení z roku 1530 a v posledním případě je titulář svázán s tiskem Zemského zřízení z roku 1530 a ještě s Novým zřízením o vyzdvižení desk zemských poškozených království Českého.

Zmíněné tituláře tedy obsahují, kromě spisů s nimi svázaných, tituly stavů duchovního a světského, kromě tituláře z roku 1534 obsahují i tituly do měst (z království českého i z ciziny) a některé i tituly mistrů učení pražského, úřadů a osob v nich postavených.

Ze stavu duchovního jsou tu tituly od papeže až po mnichy. Nejsou to ovšem tituly pro jednu konkrétní osobu, ale pro celou vrstvu. Místo jmen se používá písmene „N“. Stejně jsou tituly psány i u stavu světského. Je zde titul císaře, rýnského falckraběte, kurfiřtů a různých úředníků. Jsou zde však i tituly cizích monarchů, ale ty jsou psány konkrétně na jméno určité osoby. Jedná se o tituly králi španělskému, králi polskému (není uveden jmenovitě), arciknížatům a dalším. Z toho můžeme usuzovat, že tituly na jednu určitou osobu byly psány u takových osob, které u nás nebyly v obecné známosti. Naproti tomu polský monarcha, jehož jméno u nás vcelku známo bylo, jmenovitě uváděn není.

Ve světském stavu zauímají také významné místo stav panský a vladycký, jimž je věnována podstatná část každého tituláře. U stavu panského je vždy na-

před napsán titul (vyjma posledního tituláře, kde titul chybí) a za ním následuje jmenovitý výčet všech příslušníků panského stavu. Co se týče vladyckého stavu, je zde také jmenovitý výčet všech příslušníků, ovšem titul, který náleží vladykům, zde není.

Co se týče titulů používaných u nás v 16. století, musíme si uvědomit, že tituly jednotlivých vrstev se od sebe nejen lišily navzájem, což je pochopitelné, ale lišily se také podle osoby, která oslovovala. Jinak titulovali páni nebo rytíři a jinak měšťané. To se projevuje také v těchto titulářích. Jsou zde jiné tituly, které mohou používat páni, rytíři a význačnější města, a jiné tituly, kterých mohou používat ostatní města a někteří měšťané. Můžeme říci, že tituly u stavu panského se nemění po celé období sledované čtyřmi tituláři, tj. v letech 1534—1572 (poslední titulář z roku 1589, jak už jsem se zmínil, titul neuvádí). Podle nepatrných změn, které u tohoto titulu tituláře uvádějí, můžeme i pozorovat, které tituláře byly předlohou pro titulář následující. Jisté spojení můžeme tedy sledovat u první dvojice titulářů (1534 a 1556) a u druhé dvojice (1567 a 1572). První dva tituláře uvádějí titul — „Urozenému pánu, panu z N., pánu příteli etc.“, který mohou používat páni rytíři a přední města, a titul „Vysoce urozenému pánu, panu z N., pánu mně milostivě příznivému, jeho milosti etc.“ pro města menší a některé měšťany. U druhé dvojice titulářů je rozdíl v titulu jen v tom, že je rozšířeno jméno — „... panu N. z N.,...“ — u obou druhů titulu a u druhého titulu je místo slova „milostivě“ užit slova „laskavě“, což jsou ovšem synonyma, která nemají pro otázku vývoje titulů žádného zvláštního významu.

U jmen jednotlivých šlechtických rodů vládne velká nejednotnost, která se projevuje hlavně u titulářů z první poloviny 16. století. Čím blíže ke století sedmáctému této nejednotnosti ubývá. Protože se tato nejednotnost, která se objevuje zvláště u tzv. přirozených rodových titulů,¹⁹⁾ vyskytuje hlavně u osob v tituláři stavu vladyckého a rytířského, můžeme se domnívat, že to souvisí s uzavíráním jednotlivých stavů a s vnějším projevem tohoto, čímž je vydávání řádů těchto stavů. Protože se stav panský uzavírá hned na počátku 16. století, v roce 1501, dá se už u něho mluvit o jakési unifikaci jmen šlechtických rodů, která se projevuje v titulářích. I u jmen vladyckých rodů ubývá nejednotnosti směrem k 17. století, kdy v roce 1609 se tento stav uzavírá také.

V prvním tituláři z roku 1534 jsou jména osob velmi silně komolena, dokonce je zde často zaměňováno jméno rodové (příjmení) s jménem křesťanským (např. Vita ze Rzavého je zařazen pod V). Jsou zde také často vynechaná písmena ve jménech.

V dalším tituláři je už jednota jmen zachována více, ovšem jen v první polovině. Ve druhé polovině jsou už časté chyby a vrací se opět nejednotnost ve jménech.

U tituláře z roku 1567 už nastupuje jednota ve jménech, jen občas se objevují vyložené chyby, které opět svědčí o rychlosti písaře. Je to stejné jako u následujícího tituláře z roku 1572, kde je však více chyb.

Poslední titulář vypadá jako by byl psán podle diktátu, jména jsou zde opět často komolena, u jednoho jména se objevuje i několik variant.

P o z n á m k y :

- 1) Literatura, např. Č. Zíbrt, Titulář aneb jak se titulovali u nás jindy a jak se tituluje nyní, Praha 1917; Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století, II. Tisky z let 1501—1800, Praha 1939—1963, 8 sv., hovoří o 6 titulářích. Uvádí se zde i titulář z roku 1547, jehož autorem je Sixt z Otrsdorfu. Zde se však jedná jen o formulář.
- 2) V roce 1531 se Brikcí stává sekretářem úřadu hejtmanského a zde právě obdržel prosbu místokanceláře, aby sepsal tituly osob podle přiznávacích listů k berni, které byly tehdy podávány do hejtmanské kanceláře. „Redakční uzávěrka“ tituláře byla někdy na počátku roku 1534 (do 14. března).
- 3) Brikcí z Licska, Tytulové stavu duchovního a světského, 1534, A2b.
- 4) Tamtéž, A4a.
- 5) Tamtéž, A3b.
- 6) Tamtéž, A4a.
- 7) „Redakční uzávěrka“ tituláře byla někdy mezi 22. červnem a 10. červencem 1556.
- 8) Mikuláš Šúd ze Semanína, Formy a notule, 1556, A8a.
- 9) Jan Filoxen Jičínský starší.
- 10) J. Jungmann, Historie literatury české, 3. vyd, Praha 1849, o tomto tituláři píše, že je to jen „...opravení a rozmnožení Šúdových Forem od r. 1556“ (s. 193). Z těchto závěrů pravděpodobně vycházel i Tomáš Krejčík ve své studii (SAP, 32, 1982, s. 489).
- 11) Jan Jičínský, Formy a notule, 1556, A8b.
- 12) J. Jungmann, c. d. i J. Jireček, Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku, I, Praha 1875.
- 13) Jiří Černý, Formy a notule, 1572, A2b.
- 14) Tamtéž, A7b.
- 15) Tamtéž, A8a.
- 16) Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století. Tisky z let 1501—1800, sv. 8, s. 242.
- 17) J. Černý, Formy a notule, 1572; J. Jičínský, Formy a notule, 1567; M. Šúd ze Semanína, Formy a notule, 1556.
- 18) SK ČSR, rukopisné oddělení, sign. 54 B 113; knihovna Národního muzea v Praze, sign. 32 D 1, 33 E 4.
- 19) Jan Jenec z Janovic (přirozený rodový titul) na Janovicích (případný titul).